
Обработване домашнитѣ ржчни платове въ Родопитѣ.

Стопанско-фолклорни бѣлѣжки.

(Продължение отъ 1 кн.)

Освѣнъ на хурка, прежда се прѣде и на *рудань*, особенъ видъ чекрькъ, мѣстна направа. Руданьтъ се състои отъ двѣ колелета отъ тънки ивици дъски. Колелетата сж поставени едно спрямо друго паралелно и съединено едно къмъ друго съ връви, сплетени въ кръстосанъ видъ, които се казватъ *бплеата*; надъ нея е дебелата връвь, съ която се движи колелото и вретеното. Колелото е между два трапа — *чеатѫл*, а на остьта отъ едната страна е *рачичката*—дръжката, съ която се завърта. Краката сж яко прикрѣпени на дълга дъска, на другия край сж малкитѣ крака, у които е прикрѣпено вретеното. Вретеното е желѣзно и прикрѣпено съ мешинче, за да не се измѣта. Прѣдачката седне на дъската, или пъкъ я притисне съ камъкъ, съ дѣсната ржка върти колелото, а съ лѣвата ржка управлява нишката — жичката — да се насуква и навива на вретеното. Най-напрѣдъ съ плюнка засуче крайчецъ на нишка, прикрѣпи я на вретеното и по-нататъкъ безъ прѣкжсване изпина и изтънява вълната като издигне ржката си нагорѣ, до дѣто може, завърта руданьтъ и постепенно, като се усуква на нишка, навива я на вретеното съ бавно сваляне ржката.

На руданьтъ се преде дебела прежда за дебела по-груба аба, за козяци, торби, човали и др. п. Обикновено на рудань предатъ вътькъ, а основата винаги се преде на хурка, защото за основа преждата трѣбва да е по-тънка и по осукана и по-равна.

Много изкусни прѣдачки предатъ на рудань и основа за тънки платове, защото по-бързо се преде отколкото на хурка. На рудань за единъ день една добра предачка изприда една ока прежда, а на хурка едва 100 драма. Силата, похватътъ и бързината на една предачка се мѣри по изпреденитѣ вретена, а при това и по дебелината на послѣднитѣ. Колкото повече една предачка е изпрела вретена, колкото послѣднитѣ сж по-дебели, т. е. по-плътни и съ повече навиена нишка, и при това и по-добрѣ осукана и гладка нишка, толкова такава предачка се и счита по-работна и по-изкусна.

Остатки отъ старата българска крѣпость „Цѣпина“ въ Чепинската котловина.

Руданитѣ обикновено украсяватъ не само съ хубавата имъ изработка, но ги и нашарватъ съ разни краски съ бои и рѣзби, па и оплетата на колелетата е разноцвѣтна и съ добрѣ осукани нишки. Въ една помашка пѣсень се казва:

Радан'у шéареан и пѝсан,
Прéди ми, прéди, Радан'у,
Téаничку, та асу́канку
За теастеамéлна óснафка,
За мòмцки téанки дáравеа
И неавéастинцки спап'увеа.

Руданитѣ иматъ двойни крака за вретеното: едни по-кѫси за предене, а другитѣ по-голѣми и по-разстворени, за да могатъ да се поставятъ *каламе*а, на които изпредената на хурка основа да навиятъ — *насу́чеат* — и приготвятъ за сноване. На кѫситѣ крака се поставя помежду имъ желѣзното вретено, а на послѣдното втикватъ *масур*, на който се навива нишката. Масуритѣ сѫ отъ изсушени тръстикови стебла — *каргия*, както я казватъ турцитѣ. Голѣмината имъ не е повече отъ 10 см. дължина. Каламитѣ сѫ сѫщи трѫби като масуритѣ, само че много по-голѣми. Тѣ иматъ дължина 30 и 35 см., а дебелината имъ 11 — 12 см. въ окрѫжность. Работятъ ги помацитѣ обикновено отъ борикови стебла и на особенъ уредъ ги пробиватъ и изгладватъ извѫтрѣ, за да могатъ свободно да се въртятъ на прѫчкитѣ или вретеното. Дупкитѣ имъ сѫ отъ 2 до 3 см. въ напрѣчникъ.

Слѣдъ като се изпреде на хурка основата, тогава се *мутáеа* на *мутувилка*, т. е. отъ всичкитѣ вретена преждата се навръзва и цѣла, колкото ще е нуждна за основата, се навива на мотовилката. Послѣдната е една тояга не по-кѫса отъ единъ метъръ, но на двата края съ закрѫжени четали, за да се закрѣпва преждата. Отъ единия край къмъ другия се навие основата, па тогава се прѣсмѣта по нишки дължината и широчината на платътъ. Прѣсмѣтането става тъй: ако платътъ ще бѫде 20 метра длъжина и около 60 — 66 см. широкъ, трѣбва да има на мотовилката 240 нишки (жички) отъ едната страна прѣброени, а това значи 480 метра цѣлата длъжина навиена прежда на мотовилката. За да не се отнема много врѣме при броенето на нишкитѣ и да се не сбърква числото имъ при такова единично прѣсмѣтане, има друго разпрѣдѣление на броенето: три нишки казватъ едно *щéне*а, 20 *щéнце*а правятъ едно *пàсмо*. Тогава казватъ, че едикой си платъ — трѫба е отъ 8 пасма = 160 *щéнце*а = 480 нишки.

Слѣдъ тая манипулация преждата добрѣ наквасватъ на мотовилката и я оставятъ да изсъхне. А пъкъ когато ще трѣбва платътъ да стане по-изопнатъ, по-гладъкъ и безъ нагърчване, тогава свалятъ преждата отъ мотовилката, навиятъ я като на витло, па я попарятъ съ врѣла вода, изопватъ преждата подъ стрѣхата, като турятъ тежко нѣщо отдолѣ (камъкъ, дърво), и тъй всѣка нишка изсъхва правилно безъ гърчевина. Свиването преждата отъ мотовилката за изпъване се казва *каламу́шки*.

Преденето на основата, понеже трѣбва да е по-тънка, поосукана и по-гладка, става всѣкога отъ добритѣ предачки въ къщи, а вътъкътъ, който е по-грубичъкъ, се преде отъ по-неопитнитѣ, па често и отъ тъй нарачинитѣ *меⁿжé* и *пупрéл'ки*. Особено сиромахкинитѣ, било когато работятъ съ заплата чужди платове, било за своя потрѣба, свикватъ межии. Такива биватъ нощѣ и то най-много прѣзъ зимнитѣ вечери. За межии се поканватъ моми, често и жени, и вечерь въ къщата на хазяйката предатъ даромъ за нея прежда най-много за основа. Само на по-неопитнитѣ даватъ за предене вътъкъ. Хазяйката имъ дава вечеря. Предачкитѣ *меᵃждвници* стоятъ цѣла нощь, често пѫти и до съмнало. Ако межията е голѣма и публична, идватъ и момчета и прѣкарватъ нощьта съ шеги, пѣсни и веселия. Въ тия межии ставатъ и залюбванията и аресванията между моми и момци. На такива голѣми межии често пѫти присѫтствуватъ и по 30—40 моми предачки. На тѣхъ отиватъ и годени моми и момци. На межиитѣ се пѣятъ повечето любовни пѣсни.

Когато някъ межията състои само отъ нѣколко моми годени, или вече ангажирани въ любовь съ нѣкои момци, тогава други на тѣхъ не пущатъ. Такива се казватъ *пупрел'ки*. Но на попрелкитѣ се не гледа тъй съ добро око. Попрелкажиитѣ моми и момци, не годени, се подигравать и считатъ за разпуснати. Затова и попрелкитѣ ставатъ по-тайно, па често и до сущъ криятъ участницитѣ на такива, че сѫ били на попрелка.

Често пѫти нѣколко момци се съгласяватъ и купуватъ дървата и *свѣтилото*, па често и други разноски, ако има, приематъ на себе си на нѣкоя близка жена да имъ събере межия или попрелка, за да се видятъ и полюбуватъ съ любовницитѣ си. Такова нѣщо правятъ по нѣкога и моми и роднинитѣ на такива, когато е врѣме тъй или инъкъ да прѣдизвикатъ любовь между аресанъ момъкъ и мома за по-голѣма връзка помежду имъ, т. е за годяване. Но една мома, която се е събирала на попрелки съ момци, които отпослѣ сѫ се отметнали да я земе нѣкой, изгубва своята репутация на порядъчна и добра мома.

Межиитѣ и попрелкитѣ не ставатъ само за предене, но и за чепкане вълна, за шиене, за чистене царевица, за копане, за жѫтва, за носене камъни и др. материяли по строене сгради и др. подобни. Такива ставатъ и денѣ, особено въ праздниченъ день. На такива дневни межии зематъ участие и стари хора, и дѣца. Тѣ винаги ставатъ по-весели, по-многолюдни и съ гайда или друга нѣкоя свирка и се завършватъ съ народно хоро. Ето една отъ многобройнитѣ пѣсни, въ които се възпѣватъ и характеризиратъ межиитѣ.

Рáну е мумá стáнала,
Рáну еᵃ двòреᵃ измéла
И пак еᵃ рàну фтàсала.
На скéмлица е сòднала,
Шéᵃреᵃн кòᵃжеᵃл'чеᵃк преᵃдéᵃшеᵃ,
С кòᵃжеᵃлеᵃн дýма дýмашеᵃ:

— Ко́ажеал'у ше́ареан и пи́сан,
На ме'жо́а на са ви́кали
До̀лу ф до́лнана махало̀а,
Де́ну са сби́рат мо̀минеа,
Мо́минеа и іуна̀цинеа;
Де́ну са вию́ат кит'кинеа.
Мо́минеа пе́асни да пеаіо́ат,
Іуна̀ци сви́рки да сви́реат.

Вътъкътъ отъ вретената *су́чеаг* на *масу́реа* и го поставятъ надъ врѣла вода *на па̀ра*, за да се пусне и не се гърчи преждата, когато се тъче. Масуритѣ съ навиения вътъкъ направо поставятъ въ *ткач'о̀ата* и тъчатъ.

Сноване.

Слѣдъ като основата се е изопнала и изсъхнала, разпъватъ я цѣла, както си е била на *каламу́шка*, на *во̀артка* — въртка. Това е единъ голѣмъ кръстъ отъ дъски, въ краищата съ забучени колчета и на тѣхъ изопната преждата. На срѣдата е наврѣта на осъ, а послѣдната е прикрѣпена на дънеръ — *тру́пал'*. Улови се крайчеца на нишката и отъ тамъ на калама, който е на руданя. Сама́ нишката съ изопването си движи и завърта въртката. Това се казва *су́че н'е*, насукване основата.

Свиена основата на калами, послѣднитѣ нареждатъ по чивтъ на паралелно изопнати вѫжа, прикрѣпени на двѣ дълги прѫчки о стѣната отвѣсно. Това е единъ видъ станокъ, отъ който основата започватъ да *снуво́ат*. Прѣсметната отъ каламитѣ дължината и широчината на платътъ, залавятъ отъ всѣки два калама крайчеца на нишкитѣ и ги промушватъ по въ една дупка на *снува̀лната* дъска. Послѣдната е здрава букова дъска, дълга повече отъ метъръ, а широка около 5 см. и надупчена по дължината си съ редица дупки по на 2—3 см. разстояние. Дъската се държи отвесно близо при каламитѣ отъ нѣкого, а друга жена зема нишкитѣ въ рѫката и ги *снуе́*. Снованeто става на широкъ и дългъ дъсченъ потонъ въ кѫщитѣ, каквито аслѫ се и строятъ изъ Родопитѣ. На потонътъ си има специално пробити дупки още при строенето, назначени за тая кѫщна потрѣба. На тия дупки забучватъ дървени колчета и на тѣхъ сноватъ основитѣ за всички видове рѫчни платове. При сноването наново четатъ *пасма́та* и провѣряватъ, вѣрно ли е схваната и прѣсметната дължината и широчината на платътъ.

При сноването на едната страна на потонътъ има три едно до друго забити колчета. На тѣхъ кръстосватъ основата и внимаватъ да не се побърка, за да не би да се *сг'оапи* — нагелпи при навиването и вдѣването. Тая работа се казва *чино̀свание*а, а самитѣ колчета се казватъ *чи̇нувеа*.

Слѣдъ основаването събиратъ преждата на ключове, за да не се сгелпва, па се поставятъ три прѫчки намѣсто чиноветѣ. Едната прѫчка се турва въ *крусно̀ту* заедно съ преждата (крайната прѫчка, на която е краятъ на основата), а другитѣ двѣ при навиването

се движатъ съ ржцѣ въ преждата, за да се правилно изопнати и подъ правъ редъ нишкитѣ. Кросното се поставя на два *трупале* — малки отломъци отъ дърво, за да е надигнато отъ земята, вкачва се отъ странитѣ между двѣ колчета, и една жена сѣда на него и започва навиване основата цѣла на кросното, а друга изопва и държи съ ржцѣтѣ си другия край, додѣто се навие. Това е *навйванеето* на основата.

Вдѣване.

Отъ навиената основа на кросното крайчецътъ на нишкитѣ се *вдѐава* въ *нитйте* и въ *грѐбенет*. Нититѣ сж двѣ пржчки, гладки и прави, между които е оплетена добрѣ осукана памучна или вълнена прежда. Гребеньтъ състои тоже отъ двѣ пржчки, съ паралелно наредени и добрѣ стегнати помежду имъ зжби отъ тънка каргиева кора. Гребенитѣ се най-много работятъ въ Доспатъ и Неврокопско отъ помацитѣ. Гребенарството е цѣлъ занаятъ и срѣдство за поминъкъ на много сѣмейства тамъ. Помацитѣ ги разнасятъ на всѣкждѣ изъ Тракия, натоварени на коне и ги продаватъ. Гребенитѣ по ситнота на зжбитѣ и по дължина сж различни споредъ видътъ и широчината на платоветѣ. Тѣ носятъ названия споредъ пасмата на платоветѣ: *шѐсникуф*, *сѐдемникуф*, *бсемникуф*, *девѐт'никуф*, *десѐт'никуф дванàдесѐтникуф* гребень и т. н. Значи гребень за шесть, седемь и т. н. пасма. Най-дебела и най-груба хаба се вдѣва въ шестниковъ гребень, а най-тънъкъ фино платъ за поясъ, прѣстилки, шаеци и пр. служатъ дванадесетниковъ и повече гребень. За тестемели пъкъ още по-ситенъ гребень се употрѣбява, обикновено *дванадесѐтник*. Той е най-ситниятъ гребень.

Привързуване.

Слѣдъ вдѣването става *привòрзуван'ето* на *станòт*. Послѣдниятъ е дървенъ, тоже домашна работа. Той състои отъ слѣднитѣ части:

а) *Круснò*, на което е прѣвързана основата—*зàдну* и *прѐшну* кросно;

б) *Нитите* съ *грѐбенет;*

в) *Бардйл'ки*, дѣто се поставя гребеньтъ;

г) *Скрйпал'ци*, прешнели съ кокалчета, о които е вързанъ гребеньтъ, за да се движатъ нититѣ нагорѣ и надолѣ;

д) *Пòднушки* на краката долѣ, съ които тоже се движатъ нититѣ;

е) *Гутурỳшка*, пржчка вързана на прѣдното кросно, о която пржчка е вързанъ първия край на основата, кждѣто започва тъченето и навиване на кросното изтъканото;

ж) *Укрѐпки*, една дълга тояга на задното кросно, а друга кжса на прѣдното. Съ тѣхъ се закрѣпватъ кроснага, когато се изопне основата да се тъче. Първата се запрѣга на подътъ, а втората, прѣдната, се запрѣга посрѣдствомъ едно шижимче за самия станъ,

з) *Ткач'о*ª, въ която се поставя желѣзна ось, наричана *сармѐªл'ник*, на който пъкъ се нагласяватъ масуритѣ съ вътъкътъ.

и) *Забцѝ*, желѣзна или отъ яко дърво прѫчка, съ зѫби на двата края. Съ нея се държи изопната широчината на изтъканото отъ платътъ, за да върви еднакво широко. Зѫбцитѣ се мѣстятъ постоянно, щомъ се изтъче 5—10 см. отъ платътъ.

Когато се изтъче цѣлиятъ платъ, отрѣзва се, очиства се отъ кѫсчета нишки, които при тъкането би се скѫсвали, и други случайни *варьу̂л'ки*. Слѣдъ това се свива на валмо и се казва *тро̀ªба* —трѫба, защото аслѫ е навиенъ платътъ като трѫба.

Платоветѣ по направата си биватъ *ра̀змеªт'ни*, които сѫ найпрости, най-груби и най-дебели; *бсеªмникуви*, *деªвѐт'никуви*, и *деªсѐт'никуви*, които сѫ срѣдни по направа и служатъ за по-прости мѫжки дрехи; *двана̀деªсѐт'никуви* (отъ 12 пасма) е за шаяци и други по-фино платове, и *двадеªсѐт'никуви*, които сѫ памучни, ленени и копринени платове.

Сбста или *лйта* хаба се казва, която е въ двѣ нити, а *димитна* — въ четире нити.

Ако преждата по-рано не е била боядисана, боядисва се платътъ. Отъ чиста съ натураленъ цвѣтъ черна вълна изтъкана хаба, слѣдъ като се *изва̀ле*' — изтепа на тепавицата, пекатъ я на слънце, додѣто добие жлътникавъ цвѣтъ.

Разнитѣ видове вълнени и козиневи козеци — *ха̀лища*, *кукрбвеª* —, които служатъ за постелки и завивки, сѫщо тъй се нагласяватъ, но се тъчатъ на голѣми станове и ги тъкатъ по двама души на веднъжъ: единиятъ отъ едната страна съ една сувалка — *ткач'о*ª, а другиятъ отъ срѣщуположната съ втора сувалка. Преждата за козеци се преде на рудань, свива се безъ масури и калами само о себе си на топки, които се казватъ *цѐªви*.

Цѣлата отъ вѣкове народна мѫдрость, изобрѣтателность и похвать досежно рѫчнитѣ текстилни издѣлия е проявена и въ пѣснитѣ, приказкитѣ, пословицитѣ и повѣрията. Тамъ релефно е отразенъ народния битъ и култура. Пѣсни и приказки нѣма да изброяваме тукъ, защото тѣ сѫ и тъй много, па и почти повечето сѫ обнародвани въ Сборника за народни умотворения, издаванъ отъ Българското книжовно дружество, и въ другитѣ досегашни издания за Родопитѣ. Тукъ ще посочимъ само нѣкои отъ повѣрията и пословицитѣ.

1. *Насука̀л'чила гу еª, кату сука̀л'ки*[1]), когато нѣкоя грубо и небрѣжно е изпрела преждата.

2. *Тама̀н' еª да гу стбри на пеªтѐла га̀щеª*, грубо и грозно изтъканъ платъ.

3. *Исчо̀ªкалу еª, та да му свар'о̀ªт ракйтеª ф го̀ªрнеª*, лошо е изчепкала вълната.

4. *Нѐма мирeªфѐт'чеªк ко̀лкуту ко̀сам*, не иде ѝ отрѫцѣ да преде и тъче.

5. *(у̂рнеª*[2]) *ракйнеª кату сака̀ту*, пъргаво и бързо не тъче.

6. *Жйчкинеª му са кату ко̀рди*, дебело и грубо е изпрела.

7. *Млатнал[у]³) са е[а] кату кр[о]ну*, седналъ е и не мисли за работа и приличие.

8. *Сбрали са са вазлй и уризал'ки⁴)*, присмѣхъ за малки момчета и момичета, които се перятъ като възрастни.

9. *Да ти унустѣ[а]е[а] и прѣлуту, пингул⁵) дупингуя' гу е[а] сторилу*, когато лошо е изпредена преждата.

10. *Сибдиче[а]ву⁶) гу е искалу⁷)*, изтъканъ е нагърченъ платътъ.

11. *Увидрила⁸) е[а] кату вйдра*, единиятъ край на тръбата е по-широкъ, другиятъ по тѣсенъ. Невнимателно е изтъканъ.

12. *Измутувйл'чила са е[а] кату мутувйлка*.

13. *Испангал'чила⁹) са е[а] кату снувална до[а]ска*, присмѣхъ на мома, която стои безъ работа.

14. *Ракйне[а] му са мутае[а]т кату мутувйлка*, грубо държи и движи ръцѣтѣ си, когато преде и тъче.

Повѣрия.

1. Когато те срѣщне жена съ фурка, лошо ще те постигне, но ако преде, за добро е.

2. Ако скрипе руданьтъ, когато се преде, ще те *клеветатъ*¹⁰) по село: лоши думи ще приказватъ за тебе.

3. Когато се много късатъ нишкитѣ при предене, или тъчене, знакъ е за уроки. Да се остави за малко и тогава да се продължава работата.

4. Ако се прѣскача основата, когато се снове, не стига отъ послѣ вътъкътъ.

5. Когато се вдѣва или снове, ако се сбърка и се турятъ три нишки въ едно, вмѣсто двѣ, за урсузлукъ е.

6. Когато се изтъче платътъ, ако тъкачката е млада жена, излиза съ тѣхъ на пътя. Ако насрѣща й се подаде най-напрѣдъ мъжъ, мъжко дѣте ще роди, ако ли жена — женско.

7. Привързулкитѣ не се прѣскачатъ, защото зло ще сполети домътъ.

8. Ако предачката често изтърва вретеното, или заплита нишкитѣ съ вълната и ги нагелпова, клепъ (клевета) ще й сторятъ по село.

9. Ако изпредената прежда се навива въ срѣдата на вретеното прилично на топка, знакъ е, че момата — предачка ще се задоми въ селото си. Ако ли нишката по невнимателность се навива разхвърлено по цѣлото вретено, момата ще се задоми въ чуждо село.

Пловдивъ, 1907 г. **Ст. Н. Шишковъ.**